

УРОКИ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ: ОЛЕКСАНДРІЙСЬКА

ШКОЛА-ХУТІР ДЛЯ ГЛУХОНІМИХ (1903-1911)

Мабуть, важко знайти сурдопедагога, який ніколи не чув про Олександрійську школу-хутір для глухонімих. У радянський час цей навчальний заклад згадувався і в тих підручниках з історії сурдопедагогіки, що виходили в Москві (А Басова, С. Споров), і в тих, по яких навчалися студенти дефектологічних факультетів в Україні (М Ярмаченко). Не оминають увагою своєрідне дитяче містечко сучасні українські дослідники-дефектологи (Н. Єфіменко, С. Кульбіда, В. Шевченко). З повагою згадували і згадують ім'я організатора школи-хутора Фелікса Мовчановського у Запоріжжі (В. Морозюк, В. Перепада, О. Синельникова), адже саме це місто до 1921 р. мало назву Олександрівськ.

Тим часом про унікальний навчальний заклад фактично нічого не відомо широкому педагогічному загалу. На наш погляд це є негативним наслідком певної традиційної відокремленості дефектології від інших педагогічних наук, що віддзеркалювало певну відмежованість людей з особливими потребами у суспільстві. Нині Україна намагається подолати цей узвичаєний дискримінаційний стереотип. Повільно, але все ж відбувається інтеграція людей з особливими потребами, у тому числі в освітній системі та на ринку праці. У цьому сенсі набуває іншого значення й історичний досвід виховання та навчання дітей з фізичними і психічними вадами. Його здобутки повинні зайняти належне місце не лише у своїй, спеціальній, а й на загальній практиці історико-педагогічного процесу.

Мета статі і — посприяти інтеграції відомостей про один із кращих у світовій педагогічній практиці навчальних закладів для глухонімих - Олександрівську школу-хутір - у загальний масив історико-педагогічного знання.

Передісторія створення Олександрівської школи-хутора почалася у 1881 р., коли на престол Російської імперії зійшов Олександр III, а імператриця Марія, за традицією очолила Відомство закладів імператриці Марії. Нагадаємо, таку назву мав створений у 1796 р. державний орган управління благодійними жіночими та деякими спеціальними навчальними закладами, що перебували під покровительством імператриці та інших представників імператорської родини. У 1898 р. у складі цього Відомства імператриця Марія заснувала Опікунство про глухонімих. Основними завданнями Опікунства було, по-перше, схилення до благодійних фінансових пожертвувань як приватних осіб, так і різних громадських організацій, по друге, використання зібраних коштів для субсидування навчальних закладів для глухонімих.

Оскільки, незважаючи на пошуки різних форм здобування благодійних коштів для реалізації планів Опікунства про глухонімих постійно не вистачало, в його керівному органі - Опікунській Раді — ви-никла ідея створення шкіл-хуторів. За задумом, у таких містечках глухонімі діти селян, перебуваючи у своєму звичному середовищі, мали можливість і здобути загальну освіту, і оволодіти навичками раціонального господарювання. Утримання учнів у такому навчальному закладі частково мало відшкодовуватися їхньою працею, а зразкова організація господарства па хуторі - слугувати прикладом для жителів навколишніх сіл.

У 1899-1900 рр. Опікунська Рада розіслала губернаторам Російської імперії листи, у яких роз'яснювала важливість існування шкіл-хуторів та закликала підтримати ініціативу щодо їх створення. Позитивно активними реальними діями відреагували на заклик лише дві особи, причому обидві з України. Це - глухонімий купець з Лохвиці М. Барда, котрий свого часу закінчив Санкт-Петербурзьке училище глухонімих, та міський голова Олександрійська Ф. Мовчановський. Завдяки фінансовій підтримці земств Полтавської губернії та міста Лохвиця М. Барда заснував хутір на 20 чоловік. Водночас Ф. Мовчановський спромігся створити навчальний заклад що увійшов в історію сурдопедагогіки як «найбільше у світі училище для глухонімих, оригінальне за організацією навчальних закидів, за змістом навчання і підготовкою учнів до майбутньої трудової діяльності» [1,92].

Власник лісопильного заводу та лісової пристані дворянин Мовчановський був обраний головою Олександрівської міської управи 22 січня 1902 р. На той час міська дума у відповідь па лист з Опікунства у 1900 р. виділила необхідну ділянку землі під школу-хутір, а у 1901 р. підтвердила свої наміри створили такий навчальний заклад, проте подальші кроки у цьому напрямі гальмувалися 11 травня 1903 р. Ф. Мовчановський разом з групою місцевих громадських діячів створили Олександрійський відділ Опікунства про глухонімих, який розпочав конкретні дії щодо фундації нового освітнього закладу. Консультантом Олександрівського відділу став інспектор усіх в Росії шкіл Опікунства, відомий сурдопедагог Лаговський.

Варто зауважити, що початковий капітал Олександрійського відділу Опікунства складав усього 311 крб. 40 коп. Проте невдовзі, завдяки переконливим проханням Ф. Мовчановського, почали надходити різного роду субсидії та добродійні пожертвування від земств, міських самоврядувань, сільських громад приватних осіб (значні кошти на створення школи передав сам Мовчановський). Також фінансово підтримували заклад членські внески Олександрівського відділення Опікунства, виплати за навчання на утримання вихованців; згодом почали надходити прибутки від власної господарської діяльності хутора.

Безумовно, потрібно було мати оптимізм, енергію, підприємливість та авторитет Ф. Мовчановського, щоб без державних коштів упродовж семи років на 30 десятинах землі побудувати і забезпечити злагоджене функціонування цілого містечка, опис якого вражає і сьогодні.

Однією з особливостей Олександрівської школи-хутора було створення в пій другого, після Києва, дитячого садка для глухонімих. Розташувався він в окремій півтораповерховій будівлі з великим балконом і приймав 36 малюків 5-6-річного віку. Приміщення дитячого садка розташувалося осторонь інших споруд і було розраховане на автономне функціонування, зокрема, у ньому навіть передбачалися квартири для співробітників. Будинок оточував сад з доріжками, клумбами та галявинками. Головне завдання вихователів - під час спеціальних ігор, завдяки цілеспрямованим вправам, не дати загрубіти голосовим зв'язкам малюків до початку їхнього систематичного навчання, яке, враховуючи фізичний стан дітей, вважалося доцільним починати з 8-9 років. Крім того, педагоги проводили заняття за фребелівською системою та опікувалися фізичним і моральним розвитком вихованців, наповнюючи в їхнє життя радістю та оптимізмом.

Після завершення трирічного підготовчого періоду діти переходили до школи, де навчання тривало 9 років. Будівля школи мала 14 класних кімнат, що відповідали всім вимогам гігієни, великий світлий рекреаційний зал, клас ручної праці та приміщення для прислуга. Жили школярі у двох гуртожитках – чоловічому та жіночому. У будівлі гуртожитку дія дівчаток та вчительок знаходилася також ошатна церква.

Не відкидаючи категорично мову жестів, педагоги. Олександрійської школи-хутора надавали перевагу навчанню глухих усного словесного мовлення та використанню його як засобу спілкування і здобування глухими учнями загальноосвітніх знань. Такий спосіб соціалізації дітей з вадами слуху більшість тогочасних сурдопедагогів визнавали найдосконалішим. Тому головними завданнями учителів закладу було навчити учнів, по- перше, зчитувати за рухом губ мовлення інших людей, по-друге, вимовляти слова самим, по-третє, вести розмову Одночасно з оволодінням тешім мовленням діти навчалися писати і штати. Звичайно, така складна робота вимагає від учителя не лише знання спеціальної методики, а багато час : терпіння Тому один клас складався не більше, ніж з 10-11 школярів. Кваліфікована і наполеглива праця педагогів давала свої позитивні результати. Так, члени комісії, яка у 1910 р. перевіряла роботу школи, зазначали у своєму звіті, що у її вихованців чудові успіхи, і якби не гортанний голос, то кращих учнів неможливо було б відрізнити від звичайних дітей [2, 15].

Окрім грамоти, у навчальну програму школи-хутора входили Закон Божий, російська мова, арифметика, історія, географія, природознавство, фізика, курс загальнокорисних знань. Заняття малюванням, кресленням та каліграфією проводилися у гарно облаштованих спеціальних класах тільки з тями, хто виявляв до них схильність. Оскільки на той час ще не було офіційно затверджених обов'язкових навчальних програм дня шкіл глухонімих, фундатори закладу на основі вже існуючих варіантів склали свої орієнтовні програми з перспективою їх доопрацювання у процесі викладання.

Безумовно, діти, які потрапляли до школи-хутора, були дуже різними, в тому числі і за своїми

розумовими здібностями. Щоб максимально наблизити рівень викладання до можливостей сприйняття кожної дитини, організатори навчального закладу вирішили відкрити на хуторі школу для невстигаючих. Передбачаючи існування такої окремої школи, Олександрівський відділ Опікунства про глухонімих єдиний у Російській імперії створив умови для реалізації ідеї окремого навчання дітей, котрі з різних причин погано засвоюють програмний матеріал. Для цих учнів було побудовано велику світлу красиву будівлю на два з половиною поверхи, а в ній облаштовано три класи, спальні та різні побутові приміщення. Навчання таких дітей за скороченою програмою тривало також 9 років. І головним завданням педагогів школи для невстигаючих було не допустити розвитку в учнів апатії, пригніченості, лінощів і, за можливості, допомогти ліквідувати причини відставання та наздогнати ровесників з основної школи.

Як попечителя закладів Олександрівського відділу Опікунства Ф. Мовчановського турбувало те, що діти, котрі ставали учнями школи-хутора, часто страждали на недокрів'я, золотуху та інші хвороби, лікування яких потребувало особливо сприятливих кліматичних умов. Тому він виклопотав для свого відділу у Євпаторійської міської управи дарчу на володіння чотирма десятинами землі на березі Чорного моря. Невдовзі на оголеній, піщаній приморській землі з'явилися зелені галявинки, клумби, грядки з городиною, молоді дерева та ягідні кущі. А серед них виросла дуже гарна двоповерхова будівля, що нагадувала палац. Це була школа - санаторій па 50 дітей з п'ятьма окремими класними кімнатами, домашньою церквою, рекреаційним залом, бібліотекою. Неподалік від школи було побудовано лікарню, лазню, пральню, майстерню та інші господарські споруди Сюди по черзі на рік відправлялися зі своїми вчителями п'ять молодших класів школи-хутора. Не перериваючи регулярних класних занять, діти мали змогу купатися в морі та лимані, приймати сонячні ванни, дихати цілющим південним повітрям.

Від початку створення школи-хутора педагогічний колектив ставив мету надати вихованцям можливість одночасно із ознайомленням з певним колом загальноосвітніх знань оволодіти такими ремеслами, які допоможуть їм утримувати себе у дорослому житті. У перші роки існування навчального закладу хлопці під керівництвом майстрів починали відразу працювати в столярній, палітурній та шевській майстернях, проте це не давало бажаних результатів. Тому восени 1909 р. відкрився добре облаштований клас ручної праці в якому найменші хлопчики плели сумки із шпагату, виготовляли кошики із стружки, займалися випилюванням та іншими не складними роботами. А хлопці середніх та старших класів ходили на заняття у клас ручної праці, де під керівництвом досвідчених педагогів ні дно із спеціально розробленою програмою ознайомлювалися з використанням різних інструментів та оволодівали навичками роботи з ними Ці заняття були підготовчим етапом перед навчанням конкретних ремесл у спеціальних майстернях, чому особлива увага приділялася протягом трьох останніх років перебування учня в школі.

Дівчатка у цей час займалися рукоділлям, причому і тут ставилася мета сформувати вміння, оволодівши якими у майбутньому можна мати певний заробіток. Учениці вчилися шити, вишивати, лагодити одяг плести на спицях, крючком, а також на в'язальних машинах. Особлива увага приділялася вмінню кроїти. Спочатку викройки робили з паперу в натуральну величину, а потім дівчатка креслили їх у зменшеному розмірі у своїх спеціальних зошитах. Таким чином у кожної учениці створювався власний альбом, яким можна було керуватись у подальшому. Дівчаток з інтелігентних сімей вчили робити жіночі капелюшки. Частина дитячих виробів (сумки, капелюшки та ін.) йшла на продаж, швейний клас забезпечував одягом вихованців школи-хутора.

Оскільки 80 відсотків учнів школи були дітьми селян двох землеробських губерній (Катеринославської і Таврійської), її засновники вважали своїм обов'язком потурбуватись, щоб за час навчання вихованці здобули якнайбільше новітніх сільськогосподарських знань, а також практично при звичаїлись до раціональної організації сільської праці. Хутір додатково орендував у міста землю, влаштувавши на ній зразкове господарство із шестипільною сівозміною. У господарстві розводили на продаж свиней (лише йоркширської породи), тримали свійську птицю, ферму (молоко 18 корів використовували в їдальнях хутора) та навчальну пасіку. У 1909 р. у плодовому саду школи-хутора нараховувалося 2 тисячі дерев, частину землі між якими було засаджено полуницею. П'ять десятин землі займав город. У господарстві проводилися досліди з вирощування троянд для виробництва дорогої трояндової олії. Спроби виявилися вдалими, і в 1909 р. у розарії росло вже 10 тисяч кущів. Тоді ж почалися

досліди з вирощування шовкопряда (на залишках колись великого хутірського парку, фруктовому саду і трояндової плантації пізніше було створено Запорізьку обласну станцію юних натуралістів).

Влітку додому відпускали тільки учнів трьох молодших класів та хворих, котрі не могли працювати фізично. Усіх інших розподіляли на групи для роботи. Найстарші хлопці працювали в полі, учні середніх класів обробляли город і сад. Дівчата готували їжу, прали, працювали на фермі тощо. Як свідчили педагоги, таке поєднання навчання та праці не лише реально готувало до самостійності, а й урізноманітнювало житті дітей, не давало їм нудьгувати, стомлюватися від одноманітності.

При школі діяла дослідна сільськогосподарська метеорологічна станція. Вона належала до числа тих, які облаштовувалися Головним управлінням землеробства та державних маєтностей у різних місцях Російської імперії для проведення спостережень за впливом метеорологічних умов на розвиток сільськогосподарських рослин. На допомогу завідувачу станцією призначалися учні старших класів. Їхні звіти про спостереження щомісячно відправлялися в метеорологічне бюро та в Миколаївської головної фізичної обсерваторії, а також друкувалися в річних звітах Олександрівського відділу Опікунства про глухонімих.

Як уже зазначалося. Олександрійська школа-хутір не фінансувалася державою, а функціонувала здебільшого завдяки пожертвуванням добрих людей, котрі співчували тяжкій долі і глухонімого Проте і субсидії від громадських організацій, і благодійні приватні внески мали, безумовно, несистематичний характер, утримувати на них таке велике господарство було просто неможливо. Шукаючи шляхів стабілізації фінансового стану школи, засновники навчального закладу в ідеалі прагнули його самозабезпечення. Конкретними кроками на шляху до реалізації бажаної матеріальної незалежності стало створення на хуторі друкарні, а також заводу землеробських машин і знарядь. Проектувальники цих виробничих об'єктів врахували максимум відомих на той час технічних удосконалень, витримали всі гігієнічні вимоги. Було придбано найновітніше обладнання, всі машини працювали завдяки електроенергії. Учні старших класів після засвоєння ними певних навичок на уроках ручної праці допускали до роботи на заводі та в друкарні у вільний від занять час. Так вони здобували професію і після закінчення школи могли тут працювати, отримуючи досить пристойну заробітну плату (завод, наприклад, забезпечував зайнятість 500 осіб).

Роботу школи-хутора періодично перевіряли комісії, які у своїх звітах характеризували її як «висококультурний чудовий куточок», де діти рухливі, веселі, ввічливі, ласкаві, доволі дисципліновані, мають здоровий вигляд. Тут також часто бували гості різного рангу, в тому числі губернатори, єпископи, сенатори, професори. Їхні емоційні позитивні враження відображав візитаційний журнал. Автор одного із зроблених у ньому записів, наприклад, стверджував, що якби таких закладів існувало побільше, то Росія була б найщасливішою країною [2, 25]

Оскільки Олександрівську школу-хутір почали визнавати не лигає однією з кращих серед 19 діючих у Росії навчальних закладів для людей з вадами слуху, а й однією з кращих у світі, то слава про неї дійшла й до урядових кіл. Завдяки прем'єр-міністру П. Столипіну інформація про унікальний заклад зацікавила царську родину. Гак Ф. Мовчановський - головна особа у житті, як тоді говорили, «дива, що виникло у степах Катеринославської губернії» - одержав аудієнцію у монарха Російської імперії Миколи II. Під час цієї зустрічі 9 лютого 1911р., крім самого імператора, були присутні імператриця Олександра Федорівна, а також йо го маги, сама засновниця Опікунства про глухонімих імператриця-вдова Марія Федорівна. Майже годину Ф. Мовчановський розповідав про здобутки та проблеми школи-хутора і дістав повне схвалення усіх напрямів її діяльності

Здавалося б, після особистого монаршого схвалення школі-хутору гарантоване тривале і щасливе життя. Проте сталося зовсім інакше. Єдина структура, яка від самого початку чомусь не виявляла бажання дієво допомагати Олександрівському відділу, був центральний орган Опікунства про глухонімих - Опікунська Рада. Відразу після царської аудієнції Опікунська Рада змінила ставлення до свого периферійного відділу - 7-річне глухе ігнорування трансформувалося у специфічний інтерес. У тому ж лютому 1911р. спеціальна комісія почала ревізію школи-хутора, а у травні голова Опікунства про глухонімих постановив за результатами перевірки порушити проти Ф. Мовчановського карну справу, звинувативши одночасно у перевищенні влади та бездіяльності, а також у розтраті коштів, підробці

документів, у неправильному веденні рахунків та ін. Усього було знайдено 420 (!) злочинних дій. Із суттєвими порушеннями закону (без пояснень самого звинуваченого, без резолюції головного управляючого Відомства закладів імператриці Марії) Ф. Мовчановського спочатку арештовують, а потім випускають під заклад 50 тисяч карбованців.

Розслідування тягнулося рівно два роки. У червні 1913 р. прокурорський нагляд Харківської судової палати постановив: за відсутністю складу злочину справу закрити.

Ці два роки були жахливими не лише для самого Ф. Мовчановського, а й для його дітища. Протягом цього часу унікальне явище педагогічної практики, що виникло винятково завдяки благодійництву та ентузіазму, співчуттю та професіоналізму, зникло. Замість нього з'явилося ще одне шаблонне, убоге училище для глухонімих. Відповідно до директив Опікунської Ради ліквідувати усе зайве було закритті дитячий садок і школу для невстигаючих. Школу-санаторій визнано «безплідною сентиментальністю», а її територія з чудовим будинком-палацем перейшла у власність... Відомства закладів імператриці Марії. В основній школі кількість вихованців зменшили до 77 чоловік (наприкінці 1910 р у всьому навчальному закладі перебувало 227 дітей, з них 128 були учнями основної школи), 9-річний курс навчання замінили 6-річним. Звільнили 11 педагогів, а заробітну плату тих учителів, котрі залишилися, зменшили більше, ніж удвічі. Продовольчі витрати урізали до нереально малих розмірів, що призвело до голодування дітей. Повністю було знищене зразкове сільське господарство, почала занепадати друкарня. За безцінь були продані завод, будинки, де розташовувалися дитячий садок, школа для невстигаючих, шкільний музей, а також частина старовинного парку та розарій.

Незважаючи на всі випробування долі, Ф. Мовчановський намагався відродити школу. У жовтні 1916 р. він знову обирається Олександрійським міським головою та створює спеціальну комісію для відновлення хутора. На жаль революційні та воєнні події завадили здійсненню його планів. Але досвід, накопичений в педагогічному колективі, дав нові пагони. Саме тут у 1919 р. вийшов перший український буквар для глухих, у 1921-1922 рр. були проведені перші в Радянському Союзі курси з підготовки 2 сурдопедагогів, уперше в Україні розроблені навчальні плани і програми дія шкіл глухих тощо. Запорізька школа глухих упродовж багатьох років була опорною базою відділу спеціальних шкіл Народного комісаріату освіти УРСР У кінці 70-х років навчальний заклад переїхав у новозбудоване приміщення, тепер це Запорізька спеціальна школа-інтернат для глухих Одним із висновків проведеного дослідження історії Олександрівської школи-хутора може бути теза, що феномен нього навчального закладу не варто звужувати лише до питання із галузі дефектології. Заклад освіти, який вважався і вважається одним з кращих у світовій педагогічній практиці має право зайняти своє місце у загальному курсі з історії української педагогіки. Зокрема, на наш погляд треба говорити про школу-хутір як про передвісника тих численних дитячих містечок, що виникли у країні після 1917 р. Розробка цієї логічної лінії може слугувати напрямом для подальшої праці зацікавлених дослідників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1.Басова А. Г. Очерки по истории сурдопедагогике в СССР : учебное пособие для студентов / А. Г. Басова. - М : Б.и., 1965. - 262 с.
- 2.Каменский П.В. История одного погрома. - 2-е изд, доп. / П. В. Каменский. - Екатеринослав, 1914 - 129с.
- 3.Кульбіда С. З нагоди славного ювілею Запорізької школи Дія глухих Світлана Кульбіда // Дефектологія. - 2003. - № 4. - С. 51-53 Мальцев А. О работе училища глухонемых в г. Александровске Екатеринославской губ. / Мальцев А. // Хрестоматия по истории воспитания и обучения глухонемых детей в России / сост. Дьячков, А. Д. Добрава. -М. : Учпедгиз РСФСР, 1949. -Т. 1. - С. 292-302.
5. Морозюк В К. Наша духовна спадщина / В. К. Морозюк // Рад. школа. - 1991.- № 6.- С. 31-35.
- 6.Шевченко В М. Виникнення і розвиток в Україні спеціальних шкіл для глухонімих у другій половині XIX - початку XX століття : дис. ... канд. пед наук : 13 00.03 / Шевченко Володимир Миколайович. К. , 2006. - 220 с.
- 7.Ярмаченко Н. Д. Історія сурдопедагогіки / М. Д. Ярмаченко. К. : Вища школа, 1975. — 423.